

Bosák, Tomáš

Odras Mahanova pojetí geopolitiky v britské zahraniční politice a v poválečných koncepcích kontinentální Evropy

Studia historica Brunensia. 2010, vol. 57, iss. 1, pp. [109]-132

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115321>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TOMÁŠ BOSÁK

ODRAZ MAHANOVA POJETÍ GEOPOLITIKY V BRITSKÉ ZAHRANIČNÍ POLITICE A V POVÁLEČNÝCH KONCEP- CÍCH KONTINENTÁLNÍ EVROPY

Abstract

The text is divided in two semi-separate sections. The first explores the geopolitical legacy of A. T. Mahan and defines the place of Britain in it. The second section concentrates on the post-WWII Labour era and the actual British concepts of political cooperation with continental Europe and attempts to illustrate the role and impact of Mahan's geopolitical legacy within these.

Key words

Mahan, naval supremacy, geopolitics, Third Policy, Close Association, Western Union

Úvodem k fenoménu geopolitiky a předmětu práce

Tato práce je rozdělena na dvě poloviny a může se zdát na první pohled nesourodá, neboť spojuje dvě zdánlivě odlišná témata. Prvním je geopolitický odkaz A. T. Mahana a vliv jeho koncepce v britské politice, druhým tématem pak přizpůsobení těchto geopolitických koncepcí poválečné realitě a jejich vliv na britskou politiku vůči kontinentální Evropě. Rozhodnutí spojit tato témata do jedné stati plyne z přesvědčení, že právě geopolitický prvek, silně ovlivněný Mahanovou klasickou teorií, byl v rámci pojetí britsko-kontinentálních vztahů zásadním aspektem.

Geopolitika je fenoménem teorie mezinárodních vztahů už od počátku 20. století, kdy jako „nová věda pro nové století“ vznikla a byla formulována. Chápeme-li geopolitiku v širším slova smyslu jako politickou geografii či definici kauzálního vztahu mezi regionální geografii státu – jeho topografií, klimatem či vazbou na pevninu a moře – a jeho politickou praxí

a postavením v kontextu mezinárodní politiky či globálního prostoru,¹ pak můžeme snadno nabýt dojmu, že geopolitika je všudypřítomná, neboť geografický aspekt v podstatě koresponduje s realistickými motivy v mezinárodních vztazích a je s jejich realistickým pojetím neodlučitelně spjat.²

Pluralita interpretací pojmu geopolitika je dnes dále komplikována jeho chápáním v postmoderním kontextu. Tzv. nová geopolitika prožívá po konci studené války renesanci jako módní záležitost především v souvislosti s Bushovou administrativou a Putinovsko-Medvěděvovskou ruskou federací, jejich geostrategií a politikou v oblasti nerostných surovin.³ Mnohdy se z oblasti geostrategické teorie MV projektuje do roviny kulturně-spoločensko-ideologické a stává se všeobjímajícím a flexibilním postmoderním diskursem,⁴ v rámci něhož je geopolitika chápána jako teorie, věda či aplikovaná věda, nejen jako koncepce, strategie či doktrína, ale též jako metoda geografické analýzy, a dokonce i samotná politika, politická aktivita a nástroj politické změny.⁵ To vede občas nevyhnutelně k zamlžení či přímo ztrátě původního smyslu i úlohy geopolitiky, častěji však k různým misinterpretacím.

Toto je limit výzkumu a úskalí jakékoli práce zabývající se geopolitikou, tuto stať nevyjímaje. Právě proto se tato práce bude v rámci daného rozsahu vědomě omezovat toliko na zásadní prvky a centrální teze jednoho z klasiků geopolitiky, A. T. Mahana; a stejně tak se bude vyjadřovat selektivně pouze k vybraným aspektům a případům v britské zahraniční politice a neklade si za cíl být v tomto ohledu vyčerpávající. Jinými slovy, smyslem této práce není zabývat se úskalími při definici a interpretaci geopolitiky, ani

1 Viz centrální myšlenka determinace společnosti geografickým prostředím např. v H a g a n , Charles B.: *Geopolitics*, *Journal of Politics* 4, 4, 1942, s. 478.

2 Tj. hlavním cílem politiky každého státu jako principiálního aktéra v MV (mezinárodních vztazích) je maximalizace moci (relativně k ostatním aktérům), přičemž vymezení a obrana vlastního území či naopak expanze na území cizí jsou mnohdy chápány jako prostředek k dosažení moci či demonstrace moci již nabyté.

3 Za mnohé např. S o l o v y e v , E. G.: *Geopolitics in Russia: Science of Vocation?*, *Communist and Post-Communist Studies* 37, 2004, s. 85–96; J a c k s o n , Ian: *The Geopolitics of President George W. Bush's Foreign Economic Policy*, *International Politics*, 44(5), 2007, s. 573–596; atp.

4 Viz např. A g n e w , John – Corbridge, Stuart: *Mastering Space. Hegemony, Territory and International Political Economy*. London, New York 1995, s. 46. K postmodernímu pojetí geopolitiky jako diskursu viz též D a l b y , Simon: *Critical geopolitics: discourse, difference, and dissent*. In: *Environment and Planning D: Society and Space* 9(3), 1991, s. 261–283.

5 Blíže viz T o m e š , Jiří: *Geopolitika – nástroj a proces politické organizace prostoru*. In: Jehlička, Petr – Tomeš, Jiří – Daněk, Petr. (eds.): *Stát, prostor, politika – vybrané kapitoly z politické geografie*. Praha 2000, s. 151–179.

komplexně analyzovat náznaky geopolitického smýšlení v britské zahraniční politice, nýbrž naznačit kauzální souvislosti a aplikaci tradičního či původního anglosaského chápání geopolitiky na specifika britského pojetí zahraniční politiky, resp. na britskou politiku vůči Evropě.

Tato práce formou analytické úvahy načrtne nejen zásadní prvky Mahanovy koncepce, ale i základní rysy a tendence britského zahraničně-politického uvažování; následně na vybraných konkrétních příkladech z britských dějin ilustruje jejich vzájemnou souvislost, respektive to, jakým způsobem se právě Mahanova koncepce geopolitiky odrážela v zahraničně-politické koncepci vlády Jejeho veličenstva. V druhé polovině stati pak budou tato specifika demonstrována v rámci jakési případové studie ve vztahu k zahraničně-politickým koncepcím, které se dotýkaly možností a vizí spolupráce s kontinentální Evropou.

A. T. Mahan: dílo a zásadní teze Mahanovy geopolitické koncepce

A. T. Mahan byl člověkem spojujícím dva různé světy, symbolizujícím konflikt mezi starým aristokratickým světem, vyznávajícím konzervativní hodnoty, a prudce se vyvíjejícím světem novým, spojeným s překotným technickým pokrokem a modernizací či převratnými změnami v mezinárodním rozložení sil. Jeden z těchto světů představovalo prostředí, v němž vyrůstal, pohyboval se, a které jej formovalo, ten druhý pak promlouval do jeho geopolitického odkazu, který měl být koneckonců strategickým návodem pro překotně rostoucí Spojené státy a součástí nové vědy pro nové století.

Mahan byl ve vojenské rodině vychovaným vysokým důstojníkem námořnictva Spojených států a uznávaným odborníkem na vojenskou historii, se zaměřením na dějiny námořních konfliktů, které přednášel. Zatímco v aktivní službě jako velitel a stratég nikdy nedosahoval oslnivých výsledků,⁶ v oblasti teorie a vědy tomu bylo naopak, což zužitkoval působením na námořní akademii a později především na instituci, která byla s jeho vědeckým působením neodmyslitelně spojena po zbytek jeho života, symbolem modernizace amerického námořnictva, Naval War College.

⁶ Mahan sám si toho byl zřejmě plně vědom, když se jí snažil vyhnout. To se mu úspěšně dařilo v letech 1874–1883, které strávil opět výukou na Akademii a službou při oddělení mořeplavby na bostonské a newyorské loděnici. Během těchto let vznikla jeho zásadní raná díla, jako Námořním institutem oceněná esej *Naval Education for Officers and Men* (1878), či první kniha *The Gulf and Inland Waters* (1883). Viz P a r e t , Peter: *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton, New Jersey 1986, s. 445.

Významnou úlohu v jeho životě sehrál nepochybně kontraadmirál Stephen B. Luce, který mu nejen nabídl toto angažmá, ale zároveň jej vyzval k sepsání bezprecedentní teorie námořní strategie, která by spojila dějiny námořních operací a mezinárodní vztahy obecně v rámci nových souvislostí.⁷

Z této iniciativy nakonec vznikla zásadní Mahanova díla, *The Influence of Sea Power Upon History* (1890), *The Influence of Sea Power Upon the French Revolution and Empire* (1892) a *The Interest of America in Sea Power, Present and Future* (1897). První z těchto publikací vzbudila velký ohlas mimo jiné i v Británii a vyústila v Mahanovo důležité přátelství s britským námořním historikem, Sirem Johnem Laughtonem. Jak vyplývá z jejich vzájemné korespondence, Mahanův vztah k britským dějinám byl srdečný, hraničí až s určitou fascinací, a projevoval se nejen pravidelnými návštěvami Londýna,⁸ ale i fascinací britskými dějinami a osobností admirála Nelsona, jehož životopis Mahan sepsal. Mahanovo vrcholné autorské období završil výbor z jeho přednášek pro Naval War College, jenž vyšel pod názvem *Naval Strategy* (1911).

Mahanova teorie ze své podstaty přirozeně nahrávala nadstandardním vztahům k Britům a Británii, kam často jezdil a byl zde vysoce uznáván a vřele přijímán.⁹ Ještě po vypuknutí světové války proslul Mahan svou snahou o angažmá na podporu Británie, avšak musel od ní ustoupit na výslovný rozkaz Woodrow Wilsona a zemřel krátce poté, 1. prosince 1914, na srdeční příhodu.

Následující část práce se bude věnovat Mahanovu teoretickému odkazu obecně, zaměří se ale i na jeho základní dílo (alespoň ve vztahu k Británii), tj. již zmíněné *The Influence of Seapower Upon History*.¹⁰ Zjednodušíme-li podstatu Mahanova smýšlení o dějinách, pak se dá říci, že základem a jádrem jeho geopolitické koncepce byl tradičně alžbětinský Raleighův odkaz: kdo ovládne moře, ten ovládne obchod; kdo ovládne obchod, ten má v rukou světové zdroje a bohatství, a tedy i moc a vládu nad světem. Bylo-li

⁷ Viz T h o m a s , Joseph J.: *Leadership embodied: the secrets to success of the most effective Navy and Marine Corps leaders*. U.S Naval Academy: Naval Institute Press, 2005, s. 52–53.

⁸ Viz např. K n i g h t , Roger J.: *The Foundations of Naval History: John Knox Laughton, the Royal Navy and the Historical Profession*. Review of book by Professor Andrew Lambert in the Institute for Historical Research's Reviews in History series. London 2000. Citováno dle: <http://www.history.ac.uk/reviews/paper/knight.html> (cit. 8.12.2009).

⁹ Čestné doktoráty mu byly mimo jiné uděleny v Oxfordu i Cambridge.

¹⁰ M a h a n , Alfred Thayer: *The Influence of Seapower upon History*, New York 1997.

tedy Mahanovo dílo jakousi geostrategickou instrukcí pro Spojené státy, bylo zároveň bytostně spojeno s tímto „anglickým odkazem.“

Mahan naznačoval, že v rámci mezinárodního systému je rovnováha moci důsledkem soupeření dvou protikladných pólů – sil pozemních a mořských, z nichž v případě potenciálního konfliktu mají vždy navrch ty druhé. Tj. lze-li mezinárodní vztahy realisticky chápat jako úsilí o maximalizaci moci či dosažení hegemonie, pak moře (resp. kontrola nad ním) bude v tomto úsilí vždy rozhodujícím a určujícím činitelem; jinými slovy, národy, které efektivním způsobem využijí svou přímořskou polohu a postaví svou politiku na všeobecné preferenci mořského elementu, budou dlouhodobě tendovat k mírovému rozvoji,¹¹ růstu a stabilitě skrze kumulaci bohatství plynoucího z námořního obchodu – což jsou znaky *seapower*, jejímž předobrazem jednoznačně je (resp. v Mahanově době byla) Británie.

Základní zastřešující tezi Mahanova díla je tedy nepochybně *naval supremacy*, přirozená výhoda mořských velmocí nad suchozemskými či kontinentálními, která v případě jejího efektivního zužitkování předurčuje tyto *sea powers* k dominanci či hegemonii v mezinárodním systému. Tuto základní tezi Mahan přirozeně dále rozpracovává a podrobně rozvíjí do dalších subtezí v závislosti na zeměpisné poloze, fyzicko-geografické charakteristice terénu, rozloze a populaci území a v souvislosti s duchem a charakteristikou národa. Jinými slovy, kromě zdůraznění atributů vyspělého národa v podobě adekvátního obchodního i vojenského loďstva Mahan ve své koncepci dále zohledňoval vliv takových činitelů jako je tvar a charakter pobřeží, jeho délka, rozmístění přístavů, říční síť a její splavnost, které jsou podle něj z hlediska geopolitické strategie pro národ důležitější než rozloha území či počet obyvatel.¹²

V britském případě, jak dále zmiňuje Mahan, byl příklon k moři a „mořský úděl“ nejen strategicky výhodná geopolitická volba, ale současně nutnost, chtěla-li Británie uspokojit rostoucí požadavky svých obyvatel a kompenzovat omezené možnosti exportu dané tvarem svého pobřeží.¹³ Předpokladem, jenž Britům na této cestě vydatně pomohl k úspěchu, byla dle Mahana v jejich žilách kolující „přirozená láska k moři“ – právě ta byla schopna modifikovat reálné fyzické podmínky.

¹¹ Absence rizika konfliktu je dána minimální délkou hranic s dalšími státy, resp. moře zde v kombinaci s efektivně alokovanými přístavy a adekvátní námořní flotilou funguje jako jakýsi přirozený obranný val. Opět zde lze najít paralelu s anglickou raně novověkou ideologií (viz dále). Viz např. M a h a n , A. T.: *The Influence of Seapower*, s. 32–34.

¹² Viz M a h a n , A. T.: *The Influence of Seapower*, s. 37–43.

¹³ Tamtéž, s. 32.

Z pohledu teorie mezinárodních vztahů i z hlediska ideologie by bylo možno Mahanovo pojetí charakterizovat jako jakýsi dobově konzervativně-imperialistický realismus s prvky geografického determinismu.¹⁴ Nejedná se zde o čirý geografický determinismus, nicméně jde o nekritickou inspiraci historií západních velmocí a v jistém smyslu neschopnost dostatečně reflektovat převratné změny, které v globálním měřítku přineslo dlouhé 19. století.¹⁵ Mahanův pohled byl až příliš ovlivněn dějinami 16. - 18. století, pro něž by jeho koncepce měla větší opodstatnění a obecnější platnost. Příkladem je jeho diskutabilní argument *singleness of purpose*, přesvědčení, že všechny britské zahraničně-politické aktivity byly vždy konzistentní a účelově zaměřené za jediným účelem – udržení a posílení statutu námořní velmoci.¹⁶ Následkem toho došlo u Mahana k podcenění dalších determinantů v mezinárodních vztazích, v čele s centrální rolí diplomacie, neboť Británie (resp. britské impérium) ani před r. 1789 cíleně nebudovala pouze image hrdé a sebevědomé královny moří, ale též posilovala své postavení hegemonu skrze obratnou diplomacii a lavírování v rámci omezitelné strategie strážce rovnováhy sil.

Koncepce *naval supremacy* v britském prostředí

Naval supremacy byla zásadním a v jistém smyslu přímo státoporným aspektem britské politiky a identity dávno před vznikem konceptu Mahanova, což je při pohledu do britské/anglické historie zcela zjevné. Stejně jako byla anglosaská geopolitika typická svou globální politickou perspektivou, tedy zabývala se zákonitostmi, důsledky i předpoklady mocenských pohybů v globálním měřítku, tak i jádrem anglické/britské politiky bylo skrze pragmatickou politiku krátkodobých výhledů dosáhnout globální hegemonie.

Konkrétních případů, kdy ostrovní politika strategicky využívala, existuje do Mahanovy éry nepochybně bezpočet, proto pouze v obecné rovině a krátce k ideji *naval supremacy* v dějinách tohoto národa.

¹⁴ Ostatně vzhledem k prostředí, jež Mahanův vývoj formovalo, není divu. V mnohých publikacích se dnes ostatně objevuje přesvědčení, že tato charakteristika odpovídala nejen soudobým geopolitickým koncepcím, ale i americkému politickému smýšlení obecně. Viz např. R u s s e l l , Greg: *Alfred Thayer Mahan and American Geopolitics: The Conservatism and Realism of an Imperialist*, *Geopolitics* 11, 2006, s. 119–140.

¹⁵ V důsledku toho nebyla Mahanova koncepce schopna reflektovat např. relativní úpadek britské moci a naopak vzestup bismarckovského Německa na konci 19. století.

¹⁶ Viz M a h a n , A. T.: *The Influence of Seapower*, s. 56–57.

Dá se především tvrdit, že na strategickém primátu moře je postaven celý historický model *Albionu*.¹⁷ Specifika geografické polohy Británie byly zaznamenány již na samém počátku anglosaské epochy v 6. století Gildasem, jenž psal o rozlehlém „nepřekročitelném prstenci moře.“¹⁸ Zřetelný geografický aspekt se objevuje i v Shakespearově chvalozpěvu na Anglii, v němž Jan Gentský hovoří takto:

Tu pevnost zbudovala sama příroda,
 Proti nákaze a ruce válečné,
 Ten šťastný rod, ten malý svět;
 Ten vzácný kámen do stříbrných vod zasazený,
 Jež mu za zdi pevnostní slouží či za vodní příkop domov chránící.
 A brání tě před závistí těch, jež nejsou tak šťastní;
 Ta požehnaná země, ten svatý lán, ta vlast, ta Anglie.
 (Richard II., Akt II) ¹⁹

Objevuje se zde v souvislosti s mořem celá řada koncepcí, které přetrvávají i ve slovníku moderní britské politiky, jako *fortress*, *blessed plot*, *happy breed of men* jako atributy britské výjimečnosti a superiority. Shakespeare toto napsal necelých sedm let po porážce věhlasné španělské Armady, přičemž měl na co navazovat, neboť úloha mořeplavectví hrála zásadní roli při formování anglické národní identity již dříve. Především stačilo pouze oživit prastarý mýtus Albionu, jako pevnosti, kterou chrání mořský val.²⁰

V souvislosti s úlohou moře v anglické politice se hovoří i o ztrátě koloniálních držav v konečné fázi stoleté války, po níž Angličané ztratili důvod definovat sami sebe jako kontinentální mocnost a učinili z mořeplavby nedílnou součást své politické strategie. Účelový důraz na mořeplavbu v 16. století přinesl zrod oné moderní námořní velmoci, kterou tolik vyzdvihoval Mahan, a která byla dobovými elitami vyzdvihoována jako „mocné

¹⁷ V orig. *uncrossable ring of sea*. Bližší např. A c k r o y d , Peter: *Albion – Kořeny anglické imaginace*. Praha 2004, s. 17–18.

¹⁸ H o w e , Nicholas: *Migration and Myth-Making in Anglo-Saxon England*. New Haven 1989, s. 39.

¹⁹ V orig. This fortress built by Nature for herself, Against infection and the hand of war; This happy breed of men, this little world, this precious stone set in the silver sea, which serves it in the office of a wall, or as a moat defensive to a house, against the envy of less happier lands; This blessed plot, this earth, this realm, this England. Uvedený překlad viz P a x m a n , Jeremy: *Angličané, portrét národa*. Praha 1996, s. 48.

²⁰ B o x h o o r n , A. – L e e r s e n , Joseph, Th. – S p i e r i n g , Meno (eds.): *Britain in Europe*. European Studies – An Interdisciplinary Series in European Culture, History and Politics 1. Amsterdam 1988, s. 14.

opevnění“ či „nedobytná pevnost.“²¹ Jak připomíná např. Anthony Smith, britské spoléhání na námořní strategii a fascinace její silou byla důležitým faktorem v teritorializaci Anglie a později Británie.²² To podtrhuje mimo jiné i Jakub I., jenž ve svém prvním proslovu před parlamentem revokuje geografický koncept Albionu v souvislosti s personální unií a hovoří ve Westminsteru v tom smyslu, že „Anglie a Skotsko se teď stala uvnitř sebe sama malým světem, chráněným kolem dokola, z jedné strany velkou louží, z druhé příkopem.“²³

Naval supremacy ve století 17. a 18. je přirozeně kapitolou samou o sobě. Je to doba dokončení ideologického odloučení od evropského kontinentu, kdy hranice Anglie/Británie byly chráněny ideologicky (skrze společné náboženství a empiricko-pragmatickou filozofii dějin) i prakticky skrze rostoucí moc královského námořnictva a vytvořila se mocná kombinace faktorů, která stmelila nově vznikající unii a položila základy slavnému britskému impériu „homogenního národa povýšených elit anglosaských protestantů s vědomím vlastní výjimečné identity, pod ochranou dvou oceánů.“²⁴ Zásadní roli zde hrálo to, že Británie prošla tzv. první průmyslovou revolucí a mohla se současně spoléhat na tehdy bezkonkurenční námořní sílu. Dalo by se hovořit o zlaté éře britské geopolitiky, a právě proto byl Mahan tímto obdobím tolik fascinován.

Právě idea „Británie, která vládne mořím“ byla ideologickou oporou skvělé izolační politiky 19. století a Viktoriánské éry. Jak připomíná Zbigniew Brzezinski, britské impérium 19. století bylo imunní vůči vnějším nebezpečím, neboť svět, jemuž vládlo, „byl jasně rozčleněn a nepřipouštěl bezprostřední vzájemné působení.“ Vznik impéria nebyl jen v ideologické rovině aktem demonstrace politické nadřazenosti²⁵, ale též geostrategickým vytvářením prstence závislých států a formováním potřebné hospodářské báze. Albert Demangeon psal o impériu jako příkladu koloniální geografie, C. B. Fawcett zase obhajoval přímý vliv geografie na „vývoj a organizaci impéria a jeho částí.“²⁶ Sám Mahan spatřuje podstatu úspěš-

21 Bradshaw, Brendan – Roberts, Peter: *British Consciousness and Identity: The Making of Britain, 1533–1707*. Cambridge 1998, s. 14.

22 Smith, Anthony. *‘Set in the silver sea’: English national identity and European integration. National identity and euroscepticism: a comparison between France and the UK*. Oxford 2005, s. 5.

23 Davies, Norman. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha 1996, s. 565.

24 Brzezinski, Zbigniew. *Volba: Globální nadvláda nebo globální vedení*. Praha 2004, s. 226.

25 Tamtéž, s. 9–10.

26 Viz Demangeon, Albert: *L’Empire britannique: étude de géographie coloniale*. Paris, 1925, resp. Fawcett, Charles Bungay. *A political Geography of the*

ného růstu britského impéria v možnosti kolonií úspěšně a přirozeně se identifikovat s hlavními zájmy Británie a každé sea power – tj. extenzivní mírovou obchodní směnou.²⁷ Na druhou stranu však nutno zdůraznit, že jeho druhá polovina se nesla naopak i ve znamení britské snahy o udržení globální hegemonie a nadvlády nad světovým oceánem; toto geopoliticky strategické smýšlení se projevovalo např. obdivuhodně konzistentní podporou teritoriální integrity rozkládající se Osmanské říše či přinejmenším snahou o „europeizaci nemocného muže na Bosporu,“ během krymské války, v britské dálnovýchodní politice, atp.

Nakonec, ale nikoli v poslední řadě, mořský úděl, s nímž se britské politické kruhy ztotožnily, hrál svou významnou roli při vzniku vlivné ideje atlanticismu, anglo-americké úzké spolupráce, založené na společných kulturně-spoločenských tradicích, protestantské prozřetelnosti a později i konotaci politické stability – to vše ve zřetelném kontrastu ke kontinentálně-evropské orientaci.²⁸

Jinak řečeno, v britské historii bylo zásadním předpokladem a vodítkem pro expanzi státu to, co Hagan nazývá „geografickým povědomím.“²⁹ Dá se zjednodušeně říci, že ať už jde o rovinu idejí či konkrétní události mezinárodní politiky, Britové si jen zřídka kdy při formulování své politiky neuvědomovali strategickou výhodu, kterou jim poskytoval mořský živel, a svou schopnost ji efektivně využít; koncepce naval supremacy byla v britské společnosti ostatně prakticky všudypřítomná a skrze ni i principiální teze Mahanovy geopolitické koncepce.

***Naval supremacy* po Mahanovi a další příklady manifestace Mahanových myšlenek v britské politické praxi**

V souvislosti s Mahanovým odkazem v britské politice je pak nepochybně zajímavým případem z oblasti geostrategie např. tzv. koncepce anakondy, tedy decimování soupeře prostřednictvím blokády soupeřových obchodních a zásobovacích komunikací za účelem jeho vyčerpání a ekonomického „zaškrcení.“ Přestože tuto koncepci formuloval za americké ob-

---

British Empire. London, New York 1931. Obojí citováno v Hagan, Ch.: *Geopolitics*, s. 489.

27 M a h a n , A. T.: *The Influence of Seapower*, s. 49.

28 V britském prostředí především po vypuknutí francouzské revoluce r. 1789 vznikla koncepce kontinentální Evropy jako zásadně hodnotově odlišné a politicky nestabilní. To naznačovala i reflexe soudobých společenských elit, jako byli Edward Gibbon, Thomas B. Macaulay a mnozí další.

29 V orig. „geographic conscience“ Viz H a g a n , Ch.: *Geopolitics*, s. 489.

čanské války generál G. B. McClellan, britské politické kruhy, jak známo, přistoupily k této či naprosto analogické strategii již daleko dříve při kontinentální blokádě v Napoleonské éře; jistou analogii lze najít i v britském postupu vůči soupeři v obou světových válkách 20. století.

Konec druhé světové války a začátek studené války byly de facto voláním po revizi dosavadních koncepcí anglosaské politiky, přesto by jak Mahanova tak Mackinderova teorie našla zčásti své opodstatnění v politice zadržování. Zároveň se nicméně projevilo, že ostrovní poloha již zdaleka není dostačující obrannou pojistkou. To vedlo Foreign Office k aktivní spolupráci s americkou administrativou, k zadržování a posléze aktivnímu zatlačování komunismu a především k anglo-americké spolupráci, která by v euroasijském prostoru zabránila vzniku jakéhokoli spojení, jež by hrozilo být silnější než to jejich.

Hovoříme-li o manifestaci Mahanova odkazu v britské politické praxi, pak je rozhodně třeba neopomenout zajímavý případ. Ten se týká bezpečnostní sféry a vztahuje se k pokusu poválečné Británie definovat své nové místo na bezpečnostně-politické mapě i ve vztahu ke svému americkému partnerovi. V situaci, kdy centrální roli moře zdánlivě dávno zastoupilo letectvo a kdy úloha námořnictva klesala s rostoucím významem štěpných bomb a jaderného arzenálu obecně, podařilo se Británii znovudefinovat svou mocenskou pozici tím, že se „obrátila zpět k moři.“ Jinými slovy, britská bezpečnostní politika se přinejmenším od konce 50. let – jakkoli neúmyslně, avšak zjevně – inspirovala Mahanovou principiální tezí *naval supremacy* a využila svou strategickou výhodu „mořského národa“ k tomu, aby vybudovala vyspělou jadernou strategii postavenou převážně na námořním deterrentu a SLBMs.³⁰ V britské bezpečnostní politice počínaje Smlouvou o vzájemné obraně (MDA – Mutual Defence Agreement) z roku 1958 jsou zjevně současně přítomny oba zásadní Mahanovy odkazy, tj. využití moře jako strategické výhody a těsná anglo-americká spolupráce jako pojistka rovnováhy v rámci globální politiky.

Dostáváme se tedy zároveň k tvrzení, že Mahanovu koncepci geopolitiky, postavenou na teorii *naval supremacy*, lze v britském případě spojit jednoznačně s myšlenkou geopolitické superiority anglo-americké civilizace, v jejímž rámci je právě mořský živel dominantní. Připustíme-li tuto dedukci a hledáme-li manifestaci takové teze v britské politické praxi, nabízí se přirozeně celá řada dalších poměrně konkrétních i zjevných příkla-

³⁰ Viz prominentní role triády Polaris – Chevalin – Trident v britské jaderné strategii. Blíže viz B a y l i s, John: *Ambiguity and deterrence: British nuclear strategy, 1945–1964*. Oxford 1995; příp. B a y l i s, John – S t o d d a r t, Kristan: *Britain and the Chevaline project: The hidden nuclear programme, 1967–82*, *Journal of Strategic Studies* 26, 4, 2003, s. 124–155.

dů, z nichž lze zmínit např. i kuriózní reminiscence britských imperiálních nálad v podobě Edenova angažmá v suezské krizi či thatcherovské válce o Falklandy. Ostatně nejen v symbolickém aktu „falklandského dobrodružství“, ale i v thatcherovské politice obecně byl geografický aspekt poměrně výrazný a za účelem vzkříšení národní pýchy bylo jako její zdroj znovu-vyzdvíženo anglo-americké zvláštní pouto jako alternativa k delorsovské bruselské byrokracii.

Není pochyb o tom, že Mahanovo pojetí geopolitiky bylo již ze své podstaty s myšlenkou prohlubování britského vztahu s kontinentální Evropou přinejmenším nekonzistentní, spíše pak protichůdné. Současný geopolitický diskurs ve vztahu k Británii nicméně dokazuje, že britská globální strategie již dávno není neodmyslitelně a primárně spjata s dominantní úlohou moře, a proto produkuje jiné zásadní otázky. V důsledku klesající prestiže USA význam britsko-americké atlantické spolupráce relativně upadá a pro globální politiku je dnes zásadní posilování EU. I v důsledku zastaralé geopolitické koncepce však Británie sílu a perspektivy sjednocené Evropy v době integračního rozjezdu jednoznačně podcenila.

Stejně jako Trident a britská jaderná strategie, současná blairovsko-brownovská strategie třetí cesty se jeví být jakýmsi logickým pokračováním „řešení dle Brzezinského“ – tedy alternativní globální strategií, která by snížila v bezpečnostní oblasti britskou zranitelnost a pokusila se adekvátně reagovat na pokles prestiže USA. Parafrázujeme-li dále Brzezinského, je potřeba všestrannější strategie v době studené války. V bezpečnostní oblasti dochází k oslabení konceptu národního států a klasické anglosaské pojetí geopolitiky dnes už nemůže uspokojivě fungovat. Je tedy do budoucna zásadní, aby Britové redefinovali sami sebe jako součást vznikající globální společnosti.³¹ Co je tedy zásadním „geopolitickým úkolem“ současné labouristické administrativy? Británie musí hledat a najít alternativní spojení, s nimiž by se znovu mohla cítit historicky i kulturně svázána. Zatím Británie stále částečně patří do atlantického světa – otázkou je, zda něco takového dnes v bezpečnostní oblasti ještě existuje. Priorita námořní síly je dnes minimálně zpochybněná, tak, jak je pochybný i společný atlantický úděl, s nímž byla úzce spjata. Řešením tohoto dilematu britské politiky je v současné chvíli právě široce pojatá kooperativní strategie euroatlantické spolupráce, v níž se Británie pokusí kompenzovat relativní pokles významu *naval supremacy* a být opět oním vysněným průsečíkem 3 Churchillových protínajících se kruhů.³²

³¹ Viz např. B r z e z i n s k í , Z.: *Volba: Globální nadvláda*, s. 60–81.

³² Autor naráží na Churchillovu poválečnou koncepci světové politiky v podobě tří navzájem se protínajících kruhů: Spojených států, rodící se spojené Evropy a britského

Jinými slovy, současným geopolitickým, či chceme-li geostrategickým imperativem britské politiky je britská podpora integračního procesu, zejména rozšiřování EU, jako snaha zajistit, že západní svět postupně nepromrhá své vítězství ve studené válce.³³ A co tedy vyplývá z uvedeného pro britskou politickou strategii? Británie by se v rámci spolupráce s emancipovanými politikami EU a USA (a snahy být třetím vrcholem tohoto trojúhelníku a prostředníkem EU-USA aliance) měla postupně přiklánět na evropskou stranu, což dosud nemůže činit příliš zřetelně i kvůli prohlubujícímu se rozdílu mezi evropským a americkým pohledem na globální bezpečnost.

Poválečné souvislosti a geopolitické aspekty britského vztahu k Evropě

Pohlédneme-li blíže na historiografickou produkci, dotýkající se tématu britského vztahu k Evropě, a posuneme-li se od specifické Mahanovy koncepce ke geopolitickým aspektům britské poválečné politiky vůči Evropě, pak náznaky geopolitické podmíněnosti tohoto vztahu jsou takřka všudypřítomné.

V souvislosti s poválečnou Británií a jejím vztahem ke Kontinentu je zmiňován především zásadní psychologický dopad skutečnosti, že Spojené království nebylo okupováno ani poraženo;³⁴ tudíž myšlenka evropského sjednocení jako záruky míru a stability neměla v britském prostředí takovou odezvu jako na druhé straně La Manche. Britské geopolitické koncepce i vnímání sebe sama v kontextu mezinárodního systému bylo přirozeně ovlivněno i tím, že anglo-americký svět, co se prestiže i reputace týče, na válce profitoval a vyšel z ní posílen; i proto měly britské politické špičky i veřejné mínění přirozeně tendenci preferovat jiné koncepce spolupráce, nežli vytvoření evropské federace.

Commonwealthu. Strategicky nejvýhodnější pozici pro Británii a její národní zájmy by bylo nacházet se v bodě, kde se tyto kruhy protínají.

33 Viz B r z e z i n s k í , Z.: *Volba: Globální nadvláda*, s. 120.

34 Za všechny např. B e l l , Philip: *A historical cast of mind: some eminent English historians and attitudes to Continental Europe in the middle of the twentieth century*, Journal of European Integration History. Vol. 2 (2), 1996, s. 5–20; M a i t l a n d , David: *Britain, the Commonwealth and Europe: an Overview*. In: May, Alex (ed.) *Britain, the Commonwealth and Europe: The Commonwealth and Britain's Application to Join the European Communities*. Basingstoke 2001, s. 1–8; G o w l a n d , David – T u r n e r , Artur: *Reluctant Europeans: Britain and European Integration, 1945–1998*. Harlow, Essex 2000; aj.

Geopolitickým aspektem britského vztahu k Evropě v poválečné éře byla bezpochyby i vlivná churchillovská idea protínajících se kruhů (USA, Commonwealth, sjednocená Evropa), na jejímž průsečíku by se Británie měla nacházet a setrvat, neboť právě zde se nachází sféra jejich výsostných zájmů. Churchillovský model jinými slovy naznačoval, že má-li si Británie i do budoucna zachovat svůj velmocenský status a specifickou, nezávislou pozici, pak je výsostným zájmem Británie nepreferovat ani jednu z těchto orientací na úkor druhých. Sjednocená Evropa tedy rozhodně neměla být prioritou britské politiky, ba navíc se objevovaly hlasy, že je kruhem třetím, nejméně důležitým, začleněným mezi ostatní z převážně negativních důvodů.³⁵ Z hlediska britských mocenských aspirací šlo o ideu atraktivní, již se dostalo konkrétnějšího vyjádření v podobě pojetí Británie jako Třetí síly, o níž bude pojednáno dále.

Ze zmíněného vyplývá, že z geopolitického hlediska ovlivňovala významně britský vztah k Evropě i existence Commonwealthu a tradiční britské pouto se svými zámořskými „partnery.“ V poválečné konstelaci byl Commonwealth politicky i ekonomicky natolik signifikantní, že bylo pro britské politické kruhy nepředstavitelné nebrat jeho zájmy v potaz. I z hlediska geopolitických úvah a koncepce Třetí síly se zdál být pro Británii nepostradatelný, neboť právě on do značné míry udržoval při životě britský status supervelmoci. Commonwealth byl zároveň dominantním obchodním partnerem Británie.³⁶ Není pochyb o tom, že do vztahu Británie a Evropy v souvislosti s Commonwealthem vstupoval i jistý emocionální aspekt. Britskou optikou právě Commonwealth zásadně přispěl k britskému vítězství v 2. světové válce a jeho opomenutí ve prospěch nové kontinentálně-evropské orientace bylo tedy britskými prominenty nezdědka vnímáno jako jistá sobeckost,³⁷ která byla v zřetelném protikladu k morální loajalitě, jež symbolizovala vztah ke Commonwealthu.³⁸

V neposlední řadě bylo z hlediska geopolitiky a vztahu k Evropě bezpochyby mocným faktorem angloamerické zvláštní pouto; síla transatlan-

³⁵ Šlo především o otázku evropské bezpečnosti podmíněnou válečnou zkušeností a prostý fakt, že zejména z ekonomického hlediska nebylo možno kontinentální Evropu dále ignorovat.

³⁶ Ještě na počátku 50. let do Commonwealthu plynulo celých 47,7% veškeré britské vývozní produkce a naopak ze zemí Commonwealthu pocházelo přes 41% britského dovozu. Viz např. G o w l a n d , David – T u r n e r , Anthony: *Reluctant Europeans*, s. 86.

³⁷ Viz např. R u s s e l l , David: *“The Jolly Old Empire”*; *Labour, the Commonwealth and Europe, 1945–1951*. In: May, Alex (ed.): *Britain, the Commonwealth and Europe*, s. 21.

³⁸ Viz např. M a i t l a n d , D.: *Britain, the Commonwealth*, s. 3.

tického spojení dvou „prozřetelně-protestantských příbuzných“ byla silně historicky podmíněna a nepochybně těžila z mnoha dějinných styčných bodů a společné historické zkušenosti.³⁹ Pocit sounáležitosti nejlépe vyjádřil sám velký Evropan britských dějin Winston Churchill, který si byl vědom i pragmatické stránky spojenectví a nezastupitelnosti USA při hájení celosvětových britských zájmů, a opouští vládu, jakoby v předtuše britské blamáže v podobě Suezské krize roku 1955 pronesl: „Ať už budeme dělat cokoli, nikdy si nesmíme dovolit rozejít se se Spojenými státy.“⁴⁰

Následující kapitoly se pokusí aplikovat teorii na zahraničně-politickou praxi a naznačit souvislost Mahanovy geopolitické koncepce, resp. geopolitických aspektů britského vztahu k Evropě a konkrétních zahraničně-politických strategií v poválečném období.

Zvláštní protestantské pouto jako jádro britské „high politics“

Británie, která vzešla jako vítěz z druhé světové války, byla v mnohém odlišná od té, která do ní vstoupila. Především, zůstala nedotčena přímými boji a tudíž, na rozdíl od svých kontinentálních partnerů, byla zprvu téměř nedotčena z hlediska ekonomického. Naopak bylo poněkud zřejmé, že anglo-americký svět – co se jeho pozice, ale i prestiže a reputace ve světové politice týče – na válce profitoval.

Při bližším pohledu však byla britská situace o poznání komplikovanější. Primárním problémem byla britská zahraničně-politická orientace a identita. Válka jasně dokázala, že Británie je s Evropou úzce spjatá a de facto i existenciálně závislá. Mnozí však vnímali situaci tak, že aliance proti Hitlerovi utužila především anglo-americké „zvláštní pouto.“⁴¹ Analogicky k Blairově New Labour, i zde byly britské zájmy roztrženy mezi dva historické, mnohdy vzájemně nekompatibilní celky. Zároveň nebylo možné efektivně praktikovat politiku dvou židlí a zůstávalo tedy otázkou, kterým směrem se poválečná Británie vydá.

³⁹ Autor hovoří např. o britském obdivu k americkému konstitucionalismu, úctě k liberální demokracii i neskrývané inspiraci americkým federalismem. Blíže k tématu např. témata anglo-americké protestantské prozřetelnosti, atlanticismu a anglosaského konstitučního federalismu v B o s á k , Tomáš: *Britské evropanství a vztah ke Kontinentu do konce 20. let 20. století*. Diplomová práce. Brno 2007.

⁴⁰ Viz C a n n a d i n e , David: *Taking the Strain*. BBC News, 31. červenec 2009. Citováno dle: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/5230612.stm (cit. 25.2. 2010).

⁴¹ B a k e r , David – S h e r r i n g t o n , Philippa: *Britain and Europe: Europe and/or America?* Parliamentary Affairs 57, 2004, s. 347–365.

Pohled amerických politických špiček byl však poněkud odlišný – vnímaný realističtěji a s rezervou. Je pravdou, že zvláštní pouto mělo své historické opodstatnění a Velká Británie a USA byly nepochybně spjaty společným jazykem, kulturou či liberální politickou doktrínou.⁴² Stejně tak ale mělo toto pouto výrazné trhliny v oblasti koloniální politiky či v oblasti ekonomické strategie. Lze tedy říci, že zvláštní pouto bylo spíše zbožným přáním, nežli realitou. Jak v době válečné, tak poválečné byly Británie a USA dva samostatné suverénní státy s mnohdy odlišnými strategickými zájmy; Británie si toto uvědomovala daleko složitěji i proto, že se musela ve vztahu ke své někdejší koruně kolonii smířit i s novým podřízeným postavením.⁴³ Churchill nikdy nechoval ke Stalinovi přílišné osobní sympatie, přesto s ním zprvu jednal jako s rovnocenným a plnohodnotným partnerem.⁴⁴ Británie se tedy pokoušela hrát aktivně roli globální velmoci a nenechat se z této role vyšachovat. Přesto se to zcela nepodařilo. Pozici Británie v trojce velmocí stále jasněji ilustrovala pozice Churchilla na jednání Velké trojky.⁴⁵ V průběhu poválečných vyjednávání se mělo ukázat, že Británie byla v rámci Velké trojky outsiderem a podobná pozice jí byla přisouzena v Rooseveltově globální koncepci Čtyř policistů, kde musela ustoupit Číně.

Se sovětskou infiltrací do středovýchodní Evropy se situace změnila a byť se Británie stala do jisté míry „hláskou troubou“ amerických zájmů v Evropě, k utužení zvláštního pouta v pravém slova smyslu nedošlo. Trumanova administrativa se reorientovala na ideologický studenoválečnický duel a Kennanovskou politiku zdržování. Byla rozkročena příliš široce na to, aby se mohla výrazněji angažovat v záležitostech evropského kontinentu, navíc čím dál důrazněji naznačovala, že žádoucím výsledkem její ekonomické pomoci v podobě Marshallova plánu a podstatou její koncepce je asistence Evropě samostatné, soběstačné, stojící pevně na vlastních nohou. Po americkém vstupu do korejského konfliktu na počátku let padesátých se USA na jistou dobu distancovaly od evropských záležitostí. Zvláštní pouto tak nadále přežívalo v podobě tradičně blízkých a přátelských vztahů ideologicky si blízkých spojenců, v podobě, v níž se prezentuje dodnes. Nicméně užší koncepce preferenční spolupráce dvou historicky spřízněných

42 Viz např. velmi rozšířená a populární idea atlantického federalismu, která propagovala spolupráci v rámci anglo-americké federace.

43 Young, John W.: *Britain and European Unity, 1945–1992*. New York 1993, s. 18.

44 Viz např. známé setkání v Moskvě r. 1944, kde došlo k rozdělení sfér vlivu v Evropě.

45 Je obecně známo, že hrdý Churchill musel tolerovat jisté invektivy nejen ze strany poněkud arogantního „strýčka Joesa,“ ale i ze strany Roosevelta.

národů, tak jak ji pojímaly britské politické kruhy, se ukázala být slepou uličkou a bylo nutno se vydat jinou cestou.

Západní blok

Odpovědí na aktuální sovětskou hrozbu a demonstraci síly byla pro mnohé idea jednotného západního bloku (*Western bloc*). Nebyla to však myšlenka, která by vznikla v britském prostředí a ironií budiž, že nevznikla ani v zemích západoevropských. Naopak, myšlenku poprvé veřejně prezentoval Stalin během jednání s Anthony Edenem v prosinci 1941. Stalin de facto nabízel britským vojenským kruhům jistou kompenzaci za sovětskou východoevropskou dominanci. Tento krok následně vzbudil výraznou pozornost u osobností londýnského exilu. Osobnosti jako norský Trygve Lie, holandský Eelco van Kleffens a zejména belgický Paul Henri Spaak apelovali na britskou politickou reprezentaci, aby se nejen symbolicky ujal vedení západní Evropy a vedla ji po ukončení války jako celek k větší politické a ekonomické jednotě.⁴⁶

Stoupenci této koncepce ale byly i mnohé vlivné postavy britského veřejného života, především premiér Attlee či bývalý ministr zahraničí Eden.⁴⁷ Lze také jmenovat vlivnou osobnost jihoafrického premiéra, generála Iana Smutse. Koncepce, jak vidno, byla přijímána napříč politických spektrem a ke konci války byla velmi populární v rámci Foreign Office. Není divu, neboť byla vnímána mimo jiné i jako mocenskopolitický nástroj zvýšení vlivu nejen na kontinentální Evropu a v rámci politiky evropské. Británie by se stala oficiálním leaderem a mluvčím celé západní Evropy a tím by nepochybně posílila svou roli i v politice světové. Problémem v praxi však bylo již zmíněné zvláštní pouto, jímž se Edenův Foreign Office cítil být zavázán. Ještě výraznější překážkou této koncepce byl samotný premiér Churchill, který takovou strategii považoval za příliš nákladnou a tvrdil, že Británie neměla dostatečné zdroje na to, aby vybuodovala takto silnou

⁴⁶ S p a k , Paul Henri: *The continuing battle: memoirs of a European, 1936–1966*. London 1971, s. 76–78.

⁴⁷ V listopadu 1944 Anthony Eden pronesl v Dolní sněmovně následující: „Mohli bychom využít naše úzké spojení s těmito zeměmi [zeměmi západní Evropy] jako opěrného pilíře k posílení mezinárodního systému obecně. Budeme-li hovořit za Commonwealth i naše západoevropské sousedy, propůjčí nám to zcela jistě větší autoritu i kompetence.“ Viz *Western Bloc*. 13.11.1944, CNN Time Magazine, Time, Inc. Citováno dle: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,801566,00.html> (cit. 6.12.2008).

a přitom životaschopnou vojenskou alianci.⁴⁸ Churchill dával maximálně šanci vytvoření blíže nespecifikované volné „evropské rady“, která by byla jednou z mnoha regionálních uskupení pod patronátem OSN.⁴⁹

I přes premiérův odpor však zůstala koncepce západního bloku ve Foreign Office i po konci války. Zřetelně to ilustruje například důležité memorandum *Stocktaking after VE-day* z počátku července 1945, v němž se Orme Sargent, pozdější zástupce ministra zahraničí, pokusil vystihnout britskou mezinárodně-politickou situaci a zároveň ilustroval i primární britskou motivaci a absenci výraznějšího proevropského smýšlení v této zdánlivě evropské koncepci. „Británie se jako nejslabší z Velké trojky musí stát leaderem západní Evropy, čímž může posílit svou pozici v Commonwealthu a přimět své velmocenské partnery, aby s ní jednali jako rovný s rovným.“⁵⁰ Dokázal tím, že Evropa stále nenašla v britských zahraničně-politických koncepcích své pevné místo a že na nejvyšších příčkách britské politiky stále přežívala jistá neochota kontinentální Evropu jako partnera do těchto koncepcí zahrnout.

Politika Labour a vztah k Evropě v rámci neurčité koncepce „Třetí síly“

Další zajímavou i vlivnou koncepcí byla strategie Třetí síly, v rámci níž by Británie hrála roli partnera i prostředníka dvou supervelmocí, kdy by mohla využít mimo jiné své strategické polohy; přitom panoval rozšířený názor, že větší angažovanost v Evropě by byla v tomto ohledu spíše kontraproduktivní.

13. srpna 1945 se nový ministr zahraničí Bevin setkal se zástupci Foreign Office, aby s nimi prodiskutoval budoucí britskou politiku vůči západní Evropě. Na tomto setkání načrtl svůj velkolepý plán prohloubit spolupráci s evropským kontinentem na multilaterální úrovni. Prvním krokem měl být nový pokus o alianci s Francií jako největší z kontinentálních demokracií a symbolem pokračování válečného proevropského federalismu. Dalším krokem mělo být rozšíření základny směrem k tzv. „low countries“, tj. v britském chápání zemím skandinávským a Itálii. Jednalo se tedy o příslib z nejvyšších pater britské politiky prohloubit spolupráci s kontinentem a přijmout určité kontinentální závazky. Nicméně proměnit tento závazek

⁴⁸ B a y l i s , John: *British wartime thinking about a post-war European security group*, Review of International Studies. Vol. 9 (4), 1983, s. 265–281, s. 273.

⁴⁹ Y o u n g , John W.: *Britain and European Unity*, s. 7.

⁵⁰ B a y l i s , J.: *British wartime thinking*, s. 275.

v politickou praxi a překonat zažitě myšlenkové struktury bylo složitější. Značná část politických elit byla nadále přesvědčena, že jejich identita, jejich politická i ekonomická budoucnost v mezinárodním systému spočívá v co nejužší alianci s USA a spojení impérium-Commonwealth. Tento významný proud britské politické orientace stál v zřetelném rozporu s evropskými závazky jakéhokoli druhu. Právě už samotná představa závazků (*commitments*) byla pro někdejšího hegemonu více než problematickou. Partnerství s kontinentem tak nemělo překročit hranici onoho ryze účelového partnerství a sňatku z rozumu, jak bylo dosud namnoze chápáno. Mnozí vnímali kontinent jako nástroj pro vzestup či obnovu britské moci, jiní naznačovali, že přijetí jistých závazků na kontinentu je jakési nutné zlo na cestě k dosažené rovnocenného partnerství v globální mocenské hře Velké trojky.

Ať už tuto motivaci hodnotíme jakkoli, Foreign Office v tomto ohledu podcenil dlouhodobou perspektivu. V této tradiční slabině britské politiky nepochybně spočívala chyba, která se Británii měla o několik let později vymstít. Attleeho administrativa těžila z přesvědčení, že britské angažmá v Evropě mohlo toliko brzdit vlastní cestu Británie k socialistickému zázraku v podobě *welfare state*. Z hlediska okamžitých výhod nemohla být Evropa rovnocennou alternativou pro ekonomicky výhodné partnerství s Commonwealthem, na němž Británie profitovala a na jehož existenci si kdysi vybudovala svou ekonomickou dominanci; z hlediska okamžitých zisků se nezdála být výhodnější, nežli idea Atlanticismu a anglo-amerického partnerství. Naopak se mnohým jevila jako bariéra na cestě k Novému Jeruzalému, který se poválečná Labour rozhodla vybudovat.⁵¹ Britská Labour neslíbila svým voličům „krev, pot a slzy“ jako její poražený soupeř a neměla ani nyní v úmyslu se touto cestou ubírat. A zmíněné alternativy se nakonec vždy zdály být cestou menšího odporu. Tyto neřesti velmocenské politiky v oblasti zahraničně-politické koncepce se naplno projevily až ke konci 40. let, kdy na Británii s určitým zpožděním dolehla hospodářská recese, resp. na počátku let padesátých, kdy Británie propásla onen příslovečný evropský autobus. V době, kdy se Trumanova administrativa rozhodla stáhnout z evropských záležitostí, se o tomto zmeškaném autobuse začalo psát na mnoha stranách.⁵² Británie však evropský express zmeškala daleko dříve.

Byli i tací, kteří si rizika zmíněného přístupu plně uvědomovali. Především tu existoval problém bezpečnosti, související se sovětskou agresí. Bylo jasné, že americká vojenská přítomnost v Evropě nemůže trvat na-

⁵¹ L u d l o w , Piers, N.: *Us or Them? The meanings of 'Europe' in British political discourse*. In: Strath, B. – Malmbourg , M. (eds.): *The Meanings of Europe*. Berg 2002, s. 118.

⁵² Viz např. příspěvky Nory Belloff, Wolframa Kaisera či Anthony Nuttinga.

vždy a Británie sama (ani ostatní evropské státy) nebyla natolik silná, aby mohla zajistit svou, natož pak evropskou bezpečnost. Britská vláda přitom prakticovala velkorysou a nákladnou sociální politiku, ignorovala nedostatek finančních rezerv, prováděla nákladné sociální reformy a ignorovala rostoucí dekolonizační tlaky, přicházející z Commonwealthu.

Na rizika této krátkozraké politiky ve smyslu „po nás potopa“ upozorňoval i její prominentní představitel, Ernest Bevin. Jak naznačuje např. Sam Greenwood, Bevin byl osobností politicky komplikovanou. Jednal sice v souladu se stranickými direktivami a byl i zastáncem proamerické linie britské zahraniční politiky, na druhé straně se ale nebál vyjádřit svůj názor experta, který byl ve 30.-40. letech významně ovlivněn federalistickou myšlenkou.⁵³ Bylo ironií osudu, že se Bevin stal hlavním symbolem administrativy, která je dodnes kritizována pro svůj nedostatečně proevropský sentiment.⁵⁴

Koncept třetí síly (*Third Power Policy*) nacházel těsně po válce obzvláště ní podporu na radikální levici stranického spektra, kde naznačoval vizi Evropy jako soběstačné jednotky, schopné odolat tlaku amerického kapitálu na straně jedné a eventualitu silného a spolehlivého partnera SSSR na straně druhé. V tomto smyslu se vyjadřoval např. G.D.H. Cole, prominentní publicista Labour, který tvrdil, že Evropa může dosáhnout rovnocennosti s USA jedině skrze sjednocení a následné ekonomické oživení. Tím si získá respekt SSSR a zároveň zajistí svou bezpečnost.⁵⁵ Rozvoji konceptu třetí síly se aktivně věnovalo i levé křídlo Labour, vedené proevropsky orientovanými socialisty Richardem Crossmanem, Michaelem Footem či Ianem Mikardo, které jej rozpracovalo prostřednictvím *New Statesman* ve svém manifestu labouristického disentu *Keep Left* z jara 1947.⁵⁶ V této koncepci byla onou třetí silou Evropa, těžící svou nezávislost z jednotícího prvku demokratického socialismu.⁵⁷ Potřebu pragmatického sebezprosažení Evropy jako celku propagoval i prominentní londýnský týdeník *The Economist*.

⁵³ Greenwood, Sean: *The Third Force Policy of Ernest Bevin*. In: Dumoulin, E. (ed.): *Wartime Plans for Post-War Europe*. Brussels 1995, s. 430.

⁵⁴ Brzdou proevropského směřování britské zahraniční politiky byly i na Commonwealth výrazně orientované ministerstvo financí (Ministry of Treasury) a ministerstvo obchodu (Board of Trade).

⁵⁵ Cole, George Douglas H.: *On Labour's Foreign Policy*. London 1948, s. 12. George Douglas Howard Cole byl uznávaným publicistou, profesorem sociální a politické teorie na Oxfordu a autor monumentální sedmisvazkové *History of Social Thought*.

⁵⁶ *Keep Left*. By a Group of Members. London 1947, s. 38.

⁵⁷ Blíže ke specifickým levicovým kontemplacím o Evropě jako socialistické síle v protikladu k oficiálně prosazované imperiální podobě viz např. Mullen, Andrew: *The British Left's 'Great Debate' on Europe*. Continuum International, 2007, s. 276–277.

V jeho případě se již od počátku léta 1945 objevovaly příspěvky jednoznačně volající po ekonomické spolupráci západní Evropy jako jádra budoucí federalizované Evropy.⁵⁸

Evropa jako Třetí síla či Úzká spolupráce s Evropou: Protichůdné koncepce?

Další zahraničně-politickou koncepcí Bevinovy administrativy byla politika úzké spolupráce (*Close Association*). Její nedílnou součástí se stal ambiciózní projekt obnovy britsko-francouzské unie.⁵⁹ Francouzsko-britské sblížení však naráželo na množství překážek, jednou z nich byla potřeba výraznější podpory veřejného mínění, další komplikace v podobě problematického vztahu a ambicí dvou dominantních politiků, tj. Winstona Churchilla a Charlese de Gaulle. De Gaulle a další francouzští představitelé byli příliš hrdí, než aby se spoléhali na britskou dobročinnost a vstoupili do svazku s dominantní Británií. Navíc překážkou ve vzájemném vztahu byly USA, resp. britská proamericky orientovaná politika. Francouzská administrativa si tedy stanovila dvě zásadní podmínky, z nichž ani jedna nebyla pro Británii přijatelná.

Bylo příznačné, že hlavní rozpory se týkaly – jako o dvě dekády dříve – oblasti středního východu a nakládání s Německem. Bevin přesto doufal, že se mu kontroverze podaří překonat, ale po de Gaulleově rezignaci se dostala k moci koalice se silným zastoupením komunistů, k nimž choval Bevin osobní antipatie. Foreign Office pak postupně redefinoval úlohu aliance s Francií. Nadále byla vnímána jen jako možnost kontrolovat vývoj francouzské politiky, nikoli jako první zásadní krok na cestě k evropské unifikaci.⁶⁰

V dubnu 1946 lze zaznamenat druhý významný pokus britské strany o urovnání vztahů. Tehdy Bevin vyslal do Paříže svého špičkového diplomata Olivera Harveyho k jednání s Gouinovými proevropsky orientovanými socialisty. Jednání však opět narazilo na sjednocenou opozici francouzských komunistů a křesťanských socialistů v otázce německého vypořádání;⁶¹ byl tak odmítnut i třetí velkorysý návrh Británie, čímž se některé

⁵⁸ Viz G o n ě c , Vladimír: *Evropská idea II: idea mírové, kooperující a sjednocující se Evropy 1938–1950*. Brno 2001, s. 75–76.

⁵⁹ Jde tu o odkaz na pokus o vytvoření téže unie z roku 1940, který byl odmítnut francouzským Národním shromážděním po německé okupaci Francie.

⁶⁰ G r e e n w o o d , S.: *The Third Force*, s. 424.

⁶¹ George, Stehen: *An Awkward Partner: Britain and the European Community*. Oxford 1998, s. 3.

kruhy hrdého Albionu cítily přirozeně dotčeny. To mělo svůj dopad nejen na britsko-francouzské vztahy, ale i na britské pojetí spolupráce s Kontinentem.

Británie ještě tentýž měsíc odmítla francouzský plán odtrhnout od Německa Porúří a Porýní. Britsko-francouzský vztah negativně ovlivnily i rostoucí tenze mezi USA a SSSR. Bevinovi se nakonec podařilo iniciovat vypracování studie o celní unii s vyhlídkou evropské kooperace, v září 1948 prosadil založení hospodářské komise, tím však výčet jeho hmatatelných úspěchů na tomto poli končí.⁶²

Bevin byl poté nucen v souladu se zahraničně-politickým klimatem doby redefinovat pojetí Evropy ve smyslu výše zmíněné Třetí síly. V komparaci s Úzkou spoluprací se jednalo o koncepci primárně obrannou, zdánlivě obecnější a tedy méně kontroverzní.

Závěr

Závěrem je nutno shrnout následující. Mahanova koncepce geopolitiky se v britské zahraniční politice odrážela zcela zásadně, už proto, že autorka koncepce *naval power* byla tradičně a dlouhodobě zásadním prvkem britského geostrategického uvažování a zahraničně-politické koncepce *naval supremacy*. Mahanova centrální teze, že pozice, moc i blahobyt národa vyplývá z velikosti a využití jeho námořních sil je nepochybně zajímavou geostrategickou úvahou; perspektivou současného komplexního mezinárodního systému se nicméně jeví být až příliš zjednodušující. Co se týče souvislosti s britskou politikou, je zjevné, že britská „sebeprojekce“ do pozice námořní supervelmoci byla základním kamenem politiky britského impéria přinejmenším do konce druhé světové války; viděno s dnešním odstupem byla i jejím základním problémem v tom smyslu, že přinejmenším od konce té první neodpovídala zcela geopolitické realitě a byla zdrojem mnoha strategických omylů v britské politice.

Zatímco existence styčných bodů a vzájemný vliv je tedy zjevný a nepochybný, zůstává otázkou, co bylo příčinou a co následkem. Jinými slovy, podstatou Mahanovy geopolitické koncepce bylo zdůraznění a vyzdvižení již existující historické geostrategické praxe, navíc v době, kdy její podstata již začínala být mírně zastaralá a postupně ztrácela svou opodstatněnost. A zatímco tedy Mackinder vyzdvihoval kontinentální orientaci mocenské strategie a formuloval tak pro Británii jakousi budoucí alternativu v podobě

⁶² Úlohu zásadní překážky sehrála opět ministerstva financí a obchodu. Viz B a y l i s , J.: *British wartime thinking*, s. 270.

continental commitment, Mahan se ve svém díle a úvahách nechal jednoznačně inspirovat britskou imperiální minulostí a posuny v mezinárodně-politickém kontextu raného 20. století prakticky nereflektoval.

Samotný autor měl žít ještě o několik let déle, neboť obzvláště první světová válka a částečně i ta druhá by jeho teorii mohly do značné míry podpořit a ospravedlnit; přinejmenším obě skončily tak, jak predikoval. Otázkou však zůstává, nakolik bylo při vítězství anglo-amerického světa rozhodujícím faktorem moře a nakolik se v obou případech jednalo o využití daleko většího lidského i materiálního potenciálu vůči vyčerpanému a izolovanému soupeři. Mahanova koncepce byla s realitou počátku století i dobou před světovou válkou daleko méně kompatibilní, nežli Mackinderův *Heartland*.⁶³ Bylo by přinejmenším zajímavé sledovat, jak by Mahan reagoval na vývoj poválečný a zda by svou koncepci upravil a přehodnotil, či se jí i nadále přidržel.

Zatímco Mahanovo dílo bylo „britským historickým modelem“ ovlivněno zcela jednoznačně, bylo by nepochybně přehnané tvrdit, že jeho koncepce – na rozdíl od Mackinderovy geostrategie – měla zásadní vliv na Foreign Office či moderní zahraniční politiku Británie. Nicméně stejně tak je nutné konstatovat, že „Mahanovská“ centrální koncepce zůstala i ve 20. století „živou“ a integrální součástí britské zahraniční politiky, což z dlouhodobého hlediska přineslo Británii příležitostné úspěchy (viz např. vhodné zacílení jaderného programu), ale i časté strategické chyby a omyly, z nichž jako nejzásadnější lze v konečném důsledku chápat i tvrdošíjně bazírování na anglo-americkém atlantickém spojení, izolacionismus v rámci impéria/commonwealthu či podcenění úlohy kontinentálního elementu v podobě evropského kontinentu a jeho integrace.

Nabízelo by se závěr, že Mahanova koncepce geopolitiky z dnešního pohledu není ani tak univerzálně platným geopolitickým odkazem, jako spíše produktem své doby. Přesnější by ale bylo dodat, že byla částečně historismem už v době, kdy byla formulována. Skrze svou centrální tezi *naval supremacy* napříč dějinami v podstatě navázal na tradiční anglické/britské politicko-strategické koncepce. Hlavní Mahanův přínos spočívá v tom, že aktualizoval jejich formu, nikoli však již jejich obsah.

Zkoumáme-li konkrétní Mahanovu geopolitickou koncepci ve vztahu ke geopolitickým aspektům poválečného britského vztahu ke Kontinentu,

---

⁶³ Mackinder viděl poválečnou cestu k zachování britské hegemonie v konzistentní snaze zabránit národům dnešní středovýchodní Evropy a tzv. nástupnickým státům sblížit se s Ruskem, které bylo bránou k ovládnutí Heartlandu a tedy i celého světa. V Lloyd Georgově britské diplomacii během pařížské mírové konference stejně jako v zahraniční politice následujících konzervativních administrativ lze takové tendence nepochybně nalézt.

zjistíme, že zde ve vztahu ke konkrétně zvoleným, výrazným zahraničně-politickým koncepcím existuje zjevná souvislost a pojitko v podobě *zvláště-niho anglo-amerického pouta*. Ve všech těchto koncepcích byla dominantní myšlenka a geopolitická strategie posílení britské globální pozice skrze úzkou spolupráci s USA, tedy transatlantickou spolupráci. Právě to je jedna ze základních tezí pojetí geopolitiky dle Mahana, který v této spolupráci spatřoval cestu k dosažení *naval supremacy*. Bez ohledu na „progresivně-reformní kabát“ šlo tedy v konečném důsledku de facto o relativně konzervativní myšlenky, neboť kontinentální Evropa v nich zůstávala nedocenená jako toliko jeden z partnerů, a to ten méně významný. Výraznější výjimkou v tomto smyslu bylo snad jedině extrémně levicové pojetí koncepce Třetí síly, které v britském příklonu ke kontinentu vidělo šanci vymezit se vůči americké dominanci.

THE REFLECTOIN OF MAHAN'S PERCEPTION OF GEOPOLITICS IN THE BRITISH FOREIGN POLICY AND IN THE POSTWAR CONCEPTIONS OF THE CONTINENTAL EUROPE

The presented article deals with the issue of Geopolitics within the concepts of British politics, emphasizing in particular the classic geopolitical thoughts of A.T. Mahan; it focuses on their manifestation in British foreign policy deliberation and strategies and elaborates on the geographic aspect, which is of major significance for understanding the convergence as well as divergence of Britain and the European continent relation. The text not only searches for the convergence of both Mahan's theory and British political thinking and strategies but also features a case study and applies the findings by investigating how the specific geopolitical concepts were applied in the practice of post-1945 British foreign policy towards European continent.

More specifically, the text touches upon the geopolitical element in British-European relations, the central and virtually omnipresent idea of naval supremacy and its relation to British contemplations and concepts of the cooperation with Europe, i.e. the postwar Third policy, Western Union and somewhat vague Close Association concepts.

The conclusion attempts to draw a logical link between the core of Mahan's theory - that is the concept of naval supremacy in the historic strive for power and hegemony - and the selected events in British policy, or respectively, a causal relation of the Anglo-Saxon interpretation of geopolitics and the specificities of British foreign policy, namely the concepts and visions dealing in some ways with European continent and the prospects of cooperation with it. In search of the Mahan's geopolitical theory and British European policy liaison, one logically finds the expression of Mahan's thoughts in the conservative Foreign Office European concepts. In these concepts, Europe was politically underestimated as the secondary or even tertiary option and the primary importance was attributed to the special relationship with US. The said is in accordance with the central legacy of Mahan's theory who viewed this cooperation as an instrument to achieve naval supremacy and global ascendance. Re-

ardless of the illusion of progressiveness and reform, the Foreign Office concepts too were in the end relatively conservative, seeking to achieve the strengthening of British global role by adhering to US and pursuing the “good old” zero commitments policy towards the continent. A sole and honorable exception to this pattern would partially be the Third force policy, which saw the British affiliation to continent as an alternative or even bracketing of American hegemony, but even that practically remained in the realms of limited continental commitments.